

«نقش تاریخ شفاهی در تدوین تاریخ اجتماعی بیماری همه‌گیر کووید-۱۹»

پیمان‌ه صالحی^۱

چکیده

تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از روش‌های امتحان‌شده در حوزه پژوهش‌های مردمی، در تحلیل زندگی عامه مردم نقش بسیار مؤثری ایفا می‌کند و با رویکردی جامعه‌گرا در پی آن است که گروه‌هایی را که از امکان مکتوب کردن نظرات خود برخوردار نبوده‌اند، مورد توجه قرار دهد. تاریخ اجتماعی نیز یکی از گرایش‌های تاریخی است که حوزه وسیعی از جلوه‌های مختلف فرهنگ انسان‌ها را بررسی می‌کند و به مطالعه فرآیند و برآیند کنش آدمیان می‌پردازد. هدف از این نوشتار که با استناد به منابع کتابخانه‌ای تبیین شده، تأکید بر ضرورت بهره‌مندی از پژوهش‌های تاریخ شفاهی، به‌منظور ثبت و ضبط تاریخ اجتماعی بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ در راستای ثبت تجربیات مردم است. تاریخ شفاهی با رویکرد نوآورانه خود، تجربه‌های شخصی عامه مردم را به تجربه‌های جمعی نزدیک می‌کند و بدین شکل می‌توان از تجربیات پیشینیان آموخت و به بررسی جزئیات این بحران پرداخت. داده‌های مستخرج از منابع تاریخ شفاهی، به‌عنوان تاریخ زنده، یافته‌هایی ملموس را از زندگی در این دوران، بر جای می‌گذارد. انعکاس تجربیات مردم از مواجهه با این بیماری، هم راهنمای دست‌اندرکاران در دوران کنونی خواهد بود، هم چشم‌اندازهای نوینی را پیش روی آیندگان قرار می‌دهد. در ضمن به دلیل لزوم رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی در بحران کنونی و مدت نامعلومی که جهانیان با آن دست به گریبان‌اند، انجام مصاحبه از راه دور پیشنهاد شده است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ شفاهی، کووید-۱۹، تاریخ اجتماعی، بیماری‌های همه‌گیر، مصاحبه

^۱ کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، نویسنده و پژوهشگر تاریخ شفاهی؛ peymaneh.slh@gmail.com

تاریخ اجتماعی، دانشی است که در اشکال متنوع روابط اجتماعی در بستر تاریخی، در چهار حوزه مورد مطالعه قرار می‌گیرد. حوزه اول که روابط مردم با مردم است، در بر دارنده مجموعه اجزاء و عناصر تشکیل‌دهنده زندگی روزانه مردم در دوره‌های تاریخی یا سیر آن در ادوار تاریخ است. در این بخش به موضوعاتی نظیر فرهنگ تغذیه‌ای مردم، پوشاک، بهداشت روزانه، بیماری‌های شایع، مشاغل و نظام خانواده پرداخته می‌شود. حوزه دوم که روابط مردم با دولت است، شامل بررسی سازمان‌ها و تشکیلات اداری و مالی و دیوانسالاری و نیز تشکیلات نظامی و انتظامی همچون پلیس است. حوزه سوم که روابط مردم با زیست جهان مادی آنهاست، در بر دارنده اجزای مادی شیوه‌های زندگی از جمله نظام‌های شهرنشینی، گروه‌های معیشتی، روحانیان و نظامیان است. حوزه چهارم که روابط مردم با زیست جهان غیرمادی آنان است، شامل آیین‌ها، باورها، آداب و رسوم، مسائل فرهنگ، آموزش و پرورش و انتقال علوم و معارف به شیوه‌های گوناگون است (تاریخ اجتماعی، ۱۳۹۵).

واژه‌هایی در فرهنگ لغات انسان‌ها وجود دارد که یادآور وحشت، تلخی و تاریکی برای بشر است؛ عباراتی که بیماری‌های مرگبار را در ذهن تداعی می‌کند و با مرگ انسان‌ها در تاریخ حادثه‌ساز بوده‌اند. در طول تاریخ همه‌گیری‌های مختلفی گریبان بشر را فشرده و میلیون‌ها انسان را به کام مرگ کشانده است؛ بیماری‌هایی که گاهی تا مرز تغییر روند تاریخ و تمدن بشر نیز پیش رفته‌اند.

در این روزهای تاریخی که جهان در جدال با بیماری کووید-۱۹^۱ است، ثبت تاریخ اجتماعی این بیماری عالم‌گیر و وقایع مرتبط با این بحران حائز اهمیت است. حفظ و ذخیره داده‌ها و تولید اطلاعات و دانش، از سوی دانشگاه‌ها، کتابخانه‌ها، آرشیوها و مؤسساتی که در حوزه بهداشت و سلامت فعالیت می‌کنند، مورد توجه قرار می‌گیرد. موضوعی که از آن به‌عنوان علم داده^۲ یا داده‌کاوی^۳ یاد می‌شود، در علم تاریخ به‌گونه‌ای مستندنگاری یا ثبت و ضبط تاریخ شفاهی تعبیر می‌شود. تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از روش‌های پژوهشی و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات، در دهه‌های اخیر گسترش زیادی بین علوم مختلف پیدا کرده و با اقبال روبه‌رو شده است. انعطاف‌پذیری و قابلیت شکل‌گیری آن به‌منزله روشی میان‌رشته‌ای، موجب شده است تا طیف متنوعی از پژوهشگران نظیر مورخان، جامعه‌شناسان و ... هر یک به فراخور نیاز و زمینه‌های مورد استفاده خود، از تاریخ شفاهی بهره‌جویند.

امروزه رواج استفاده از تاریخ شفاهی ضمن مطرح کردن آن به‌عنوان یکی از منابع مهم تاریخ‌نگاری در دوره معاصر، جریانی با عنوان تاریخ‌نگاری شفاهی را نیز به‌وجود آورده است که در تعامل با حوزه‌های دیگر تاریخ‌نگاری، به‌خصوص تاریخ اجتماعی قرار می‌گیرد. ثبت و ضبط تاریخ اجتماعی بیماری کووید-۱۹ به مدد روش پژوهشی تاریخ شفاهی، نمایانگر رخدادها و اتفاقات سال‌های زندگی با این بحران جهانی است. این مقاله درصدد پاسخ به پرسش‌های زیر است:

¹ COVID - 19 Pandemic

² Data Science

³ Data Mining

- تدوین تاریخ اجتماعی بیماری کووید-۱۹ تا چه حد ضرورت دارد؟
- متخصصان تاریخ شفاهی در مواجهه با این بحران چه وظیفه‌ای بر عهده دارند؟
- تجربه کشورهای مختلف (دانشگاه‌ها، کتابخانه‌ها، آرشیوها و ...) در ثبت و ضبط خاطرات و روایات مردم در این برهه تاریخی به چه شکلی در حال انجام است؟
- از چه روش‌هایی می‌توان برای انجام مصاحبه تاریخ شفاهی در این دوره بهره برد؟
- نمای کلی سوالات مصاحبه با مردم، چه مواردی را شامل می‌گردد؟

تاریخ اجتماعی

«تاریخ اجتماعی» ناظر به دو معنای جدا و گوناگون است. به یک معنا آن را به‌عنوان تاریخ اجتماعی به‌کار می‌بریم و مرادمان رویکردی در تاریخ‌نگاری عمومی است که پژوهش مورخ را در پایه دیدگاه اجتماعی تعریف می‌کند. در معنای دیگر، همان عنوان را در اشاره به شاخه یا شعبه‌ای مستقل در دانش تاریخ، مورد استفاده قرار می‌دهیم. تاریخ اجتماعی در معنای اخیر، شعبه‌ای از دانش تاریخ است که موضوعاتی همچون زنان، خانواده، روابط و ساختارهای خویشاوندی، گروه‌های اجتماعی، بهداشت، بیماری‌ها، تغذیه، پوشاک و مسائلی از این دست را مورد کاوش و پژوهش قرار می‌دهد (آرون، ۱۳۷۰: ۲۰).

در زمینه علل پیدایش و رواج تاریخ اجتماعی - چه به معنای رویکرد و چه به معنای شعبه‌ای مستقل در تاریخ - بایستی به دو مرحله متفاوت توجه شود. در مرحله نخست رویکرد اجتماعی در تاریخ‌نویسی و تاریخ‌پژوهی، طغیانی بود در برابر اشراف‌محوری تاریخ سنتی و زمینه‌ساز روی آوردن به «مردم‌نامه‌نویسی» یا «تاریخ مردم» (People's history). در مرحله دوم، پیدایش و رواج تاریخ اجتماعی در واکنش به رشد و چیرگی مکتب لئوپلدفون رانکه^۱ (مورخ آلمانی) و شاگردانش در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی رقم خورد. رانکه و پیروانش دولت و سیاست را در کانون پژوهش‌های خود قرار داده بودند و این، چیزی بود که مورخان اجتماعی برنمی‌تاییدند (برک، ۱۳۸۱: ۱۸).

گسست واقعی از سنت شاهنامه‌نویسی و سرآغاز روند مردم‌نامه‌نویسی با متفکر فرانسوی، ولتر^۲ بود. به باور او تاریخ‌نگاری سنتی دارای دو نقیصه عمده بود: یکی اینکه زیر سلطه دریافت و تفسیر اسطوره‌های رویدادها بود و دیگر اینکه نوعی حس و نگاه قهرمان‌باورانه و پرستش قهرمانان و فرمانروایان بر آن حاکم بود. ولتر تلاش کرد تا نشان دهد مورخان بایستی به جای توجه صرف به رویدادهای سیاسی و برآمدن دولت‌ها، به پژوهش درباره نوع انسان بپردازند و بدانند مردمان در گذشته چگونه زندگی می‌کردند، چگونه کار می‌کردند و ... آثار ولتر، آغازگر تحول تاریخ فرهنگی بود که در ظاهر الگوهای فرهنگی را توصیف و تشریح می‌کند ولی بیشتر به بررسی گروه‌ها و نهادهای اجتماعی می‌پردازد (استنفورد، ۱۳۸۴: ۲۸).

^۱Leopold von Rank (1795- 1886)

^۲ François-Marie Arouet Voltaire (1694- 1778)

همزمان با تحول فرهنگی که با ولتر آغاز شده بود، نوعی از تاریخ اجتماعی بدون طرح نیز تکامل یافت که ویژگی اصلی آن، عدم توجه واقعی به پویایی و واژه‌های اجتماعی و فرهنگی است و هدف اصلی آن تشریح زندگی در جامعه است. از منظر این تاریخ، کم و کیف زندگی از تنوع بسیاری برخوردار است و با این دیدگاه، گاهی اوقات به بررسی کل اجتماع می‌پردازد. به این ترتیب، تاریخ اجتماعی از لحاظ جدی بودن در هدف و از حیث سطح علمی دارای تنوع و گوناگونی است.

برخی از محققان بر این باورند که تاریخ اجتماعی در بر گیرنده تمام گونه‌های مختلف زندگی و فرهنگ مردم در جوامع مختلف است. برخی دیگر بر این عقیده‌اند که تاریخ اجتماعی به بخش‌هایی از حکومت و اقتصاد و حوزه‌های وسیعی از فرهنگ مانند اعتقادات مذهبی و فن‌آوری محدود است. گروهی دیگر آن را به مجموعه‌ای ناهمگون از نهادهای اجتماعی و محلی، آداب و رسوم، نگرش‌ها و کالاهای دست‌ساز بشر^۱ منحصر کرده‌اند (زندیه، ۱۳۹۰: ۱۶۲). منابع تاریخ اجتماعی بسیار گوناگون است و مطالب متنوعی را در بر می‌گیرد. یکی از مؤلفه‌های مهم این نوع مطالب شامل مکتوبات شخصی افراد همچون نامه‌ها، خاطرات و جرایدی است که به‌طور عمیق و مشروح، ابعاد بسیار خصوصی و محرمانه‌ای را از تجربه‌های انسانی آشکار می‌سازد.

بیماری‌های واگیر

«بیماری‌های واگیر» بیماری‌هایی هستند که توسط یک عامل بیولوژیک (اعم از باکتری، ویروس، قارچ یا انگل) به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به انسان منتقل می‌شوند. عوامل ایجادکننده این بیماری‌ها در محیط زندگی ما، در بدن حیوانات وحشی و اهلی، حشرات و ناقلین، گیاهان و انسان‌ها وجود داشته و ممکن است به‌صورت موقت یا دائم در اندام‌های آنها یا در طبیعت (آب و هوا، خاک و اشیاء) سکونت گزیده و انسان را آلوده و دچار عفونت یا بیماری کند. گاهی اوقات این بیماری‌ها به‌شکل موردی، پراکنده، فردی و گاهی به‌صورت طغیان و همه‌گیری در محل زندگی ما ظاهر می‌شود. بعضی اوقات هم این بیماری‌ها در یک مقیاس کوچک در سطح یک روستا یا یک شهرستان یا یک منطقه کوچک یا حتی در سطح یک استان، ایجاد طغیان یا همه‌گیری (اپیدمی) می‌کند. بیماری‌های واگیر گاهی تبدیل به یک همه‌گیری کشوری شده و از مرزهای یک کشور عبور کرده و به قاره دیگری گسترش می‌یابد. در این صورت، تعریف همه‌گیری تغییر کرده و به همه‌گیری بین‌المللی یا همه‌گیری جهانی بدل می‌شود (انفرادی، ۱۳۹۵).

مفهوم اپیدمی پیچیدگی‌های خاص خود را دارد. تصمیمات در اپیدمی باید اورژانسی و اغلب در زمینه‌ای از عدم قطعیت علمی، به‌هم‌ریختگی اجتماعی و نهادی و به‌طور کلی فضای ترس و بی‌اعتمادی گرفته شود. کشورهایی که بیشتر تحت تأثیر اپیدمی‌ها قرار می‌گیرند، همواره منابع محدودتر، ساختارهای قانونی و نظارتی توسعه‌نیافته و سیستم مراقبت سلامتی شکننده در برابر شرایط بحرانی دارند. کشورهایی که بلایای

¹ Artifacts

طبیعی و درگیری مسلحانه را تجربه می‌کنند، به‌خصوص در خطر بیشتری هستند چون این شرایط به‌طور همزمان با بالا بردن احتمال اپیدمی بیماری‌های عفونی، منابع موردنیاز و دسترسی به مراقبت سلامت را کاهش می‌دهد. در چنین شرایطی امکان برآورده شدن تمام نیازهای اورژانسی به‌طور همزمان وجود ندارد و تصمیم‌گیران را وامی‌دارد تا ارزش‌های اخلاقی بالقوه‌ای را که در رقابت با یکدیگرند، وزن‌دهی و اولویت‌بندی کنند. محدودیت منابع و زمان ممکن است آنها را به اقدام بدون تأمل دقیق، جامعیت و شفافیت که لازمه تصمیم‌گیری اخلاقی قدرتمند است، وادار کند (راهنمای مدیریت ملاحظات اخلاقی در اپیدمی‌های واگیر، ۲۰۱۶).

بیماری‌های واگیر در طول تاریخ، بسیاری از انسان‌ها را به کام مرگ کشیده است. طاعون یا مرگ سیاه را مرگبارترین بیماری همه‌گیر دانسته‌اند. این بیماری در آسیای مرکزی شکل گرفت، سپس اروپا را در نوردید. فلج اطفال نیز بیماری همه‌گیر دیگری بود که در جهان شایع شد. آبله یک بیماری واگیر مختص انسان است که توسط دو ویروس ایجاد می‌شود. این بیماری در قرن هجدهم میلیون‌ها نفر را از بین برد. بیماری وبا بیماری مهلکی دیگری است که توسط یک باکتری ایجاد می‌شود و اگر درمان نشود، به سرعت فرد را از بین می‌برد.

علاوه‌براین ایبولا که در آفریقا آغاز شد، منشأ حیوانی دارد و از طریق ویروس منتقل می‌شود. این بیماری که از سال ۲۰۰۱ شیوع پیدا کرد، موجب مرگ افراد بسیاری شد. بیماری مالاریا که توسط پشه منتقل می‌شود، هر ساله میلیون‌ها نفر را می‌کشد و بیشتر در آمریکای جنوبی، آسیا و آفریقا شایع است. آنفولانزای اسپانیایی هم که در سال‌های ۱۹۱۸ و ۱۹۱۹ در جهان شایع بود، یک نوع آنفولانزای قوی و کشنده بود که میلیون‌ها نفر را پس از پایان جنگ جهانی اول از بین برد (ده بیماری واگیردار، ۱۳۹۹).

بیماری همه‌گیر کووید - ۱۹

ویروس‌های کرونا^۱ گروه بزرگی از ویروس‌ها هستند که می‌توانند حیوانات و انسان‌ها را آلوده کنند و باعث بروز ناراحتی‌های تنفسی شوند. این ناراحتی‌ها ممکن است به اندازه سرماخوردگی خفیف یا به اندازه ذات‌الریه شدید باشد. در موارد نادر، ویروس‌های کرونای حیوانی، انسان‌ها را آلوده می‌کنند و سپس بین آنها سرایت پیدا می‌کنند. ویروس سارس^۲، نشانگان تنفسی حاد در سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۳ نمونه‌ای از ویروس کرونا بود که از حیوانات به انسان منتقل شد. یکی دیگر از موارد مهم و جدیدتر نژاد ویروس کرونا، مرس^۳، نشانگان تنفسی خاورمیانه نام دارد که در سال ۲۰۱۲ در خاورمیانه کشف شد و به گفته دانشمندان، این ویروس ابتدا از شتر به انسان انتقال پیدا کرد.

¹ Coronavirus

² SARS

³ MERS

بیماری کووید-۱۹ اولین بار در سال ۲۰۱۹ در شهر ووهان چین بروز کرد؛ زمانی که مردم بدون علت مشخص دچار سینه پهلو شدند و واکسن‌ها و درمان‌های موجود مؤثر نبود. با عبور تعداد قربانیان کووید-۱۹ از مرز هزار نفر، سازمان بهداشت جهانی برای بیماری ناشی از آن، نام رسمی کووید-۱۹ را انتخاب کرد. در ۳۰ ژانویه ۲۰۲۰، سازمان بهداشت جهانی با انتشار بیانیه‌ای، شیوع کووید-۱۹ را یک وضعیت اضطراری بهداشت عمومی اعلام کرد که تهدیدی برای تمام جهان و نه فقط چین، به‌شمار می‌رود. در ۱۱ مارس، این سازمان، شیوع بیماری را دنیاگیری اعلام کرد. در پی بحران همه‌گیری بیماری کووید-۱۹ در نقاط مختلف جهان، بروز این بیماری در ایران ۳۰ بهمن ۱۳۹۸ به‌طور رسمی تأیید شد و تقریباً در اواسط اسفند تمام استان‌ها را فرا گرفت.

تدوین تاریخ اجتماعی بیماری کووید-۱۹

بحران عالم‌گیر کووید-۱۹ رویدادی اضطراری است که وضعیتی خطرناک و ناپایدار برای جوامع و دولت‌ها ایجاد کرده و باعث به‌وجود آمدن وضعیتی شده است که برای مقابله با آن، به اقدامات اساسی و جدی نیاز است. اما این بحران، علاوه بر اینکه حاوی معنی «خطر» است، محمل «فرصت» نیز خواهد بود. کووید-۱۹ نشانگر یک مانع، آسیب، ضایعه و تهدید است و در عین حال فرصتی برای رشد یا افول و نیز زمانی برای آزمایش تاب‌آوری سیستم‌ها، جوامع و دولت‌ها است.

کووید-۱۹ بزرگ‌ترین بحران جهانی از زمان جنگ جهانی دوم به این سو است؛ بحرانی که تبعات ناشی از آن، تمامی ابعاد زندگی بشر را دگرگون ساخته است. این میزان از تحولات در کنش‌های انسانی و روابط اجتماعی، تا چند ماه پیش از وقوع این بحران، باورپذیر و تصورشدنی نبود. بحران‌های بزرگ در طول تاریخ، همواره زمینه‌ساز تغییر شده‌اند، تغییراتی که لزوماً به تمامی منفی نبوده و گاه تبعات مثبت را در آینده بشر رقم زده است.

این بیماری تمام حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان و ایران را متأثر کرده است. با این حال هنوز هم نمی‌توانیم بگوییم که با «جهان دیگری» روبه‌رو هستیم. سیستم‌ها و ساختارها در سطح جهانی هنوز پا بر جا هستند. با توجه به گستردگی «تغییرات» متأثر از بحران کووید-۱۹ که البته تاکنون «متحول‌کننده» نبوده است، این بیماری توافقی را بر مسئله‌مندی یک پدیده اجتماعی در ایران ایجاد کرده است. به نظر می‌رسد اوضاع تاریخی بی‌نظیری برای شکل‌گیری یک مسئله اجتماعی فراهم شده است؛ اوضاعی که می‌تواند اولین تجربه جامعه ایران در مواجهه متناسب با این مسئله اجتماعی باشد و طی آن نظر نخبگان علمی، سیاستمداران و مردم نسبت به این امر به یکدیگر نزدیک گردد و راهبردی اساسی برای برخورد با این معضل بزرگ اتخاذ شود. بی‌تردید توفیق در این مقطع و برخورد همه‌جانبه با کووید-۱۹ می‌تواند افق‌های روشنی را برای آینده مواجهه با سایر مشکلات اجتماعی فراهم نماید (سلگی، ۱۳۹۹: ۱۴).

مردم در سراسر دنیا نگران هستند که قرار نیست بحران کووید-۱۹ به این زودی‌ها پایان یابد و جهان باید چگونه با پیامدهای ویرانگر این بیماری کنار بیاید؟! بسیاری از مشاغل تعطیل شده و افراد زیادی بیکار شده‌اند. روابط اجتماعی مردم با اختلال روبه‌رو شده است. هر روزه بسیاری از انسان‌ها به بیماری مبتلا می‌شوند و عده‌ای نیز فوت می‌کنند. بحران کووید-۱۹ «زبان مشترکی» خلق کرد و حوزه عمومی را در سطح جهانی، ملی و محلی فعال ساخت و احساسات مشترک آفرید. شاید کووید-۱۹ هنوز جهان را تغییر نداده است ولی ضرورت تغییر جهان را قطعی کرده است.

امروزه با جامعه‌ای مخاطره‌آمیز روبه‌رو هستیم که مخاطراتش گریبان‌گیر همه مردم شده است. فرانک اسنودن^۱، مورخ برجسته بیماری‌های همه‌گیر می‌گوید: «بیماری‌های همه‌گیر رخدادهایی تصادفی نیستند که جوامع را به ناگهان و بی‌هشدار درگیر خود کنند. درست به عکس، هر جامعه‌ای آسیب‌پذیری‌های خاص خودش را دارد. برای مطالعه آن جامعه باید ساختار، سطح زندگی افراد و اولویت‌های سیاسی آن را درک کنیم» (کوتینر، ۱۳۹۹: ۲۲).

ایران در طول تاریخ مانند دیگر جوامع، همواره درگیر این بیماری‌ها بوده است اما به جز اندکی روایت‌های تاریخی و اسناد و مدارک پراکنده، روایت‌های ثبت‌شده چندان از این بیماری‌ها نداریم. به واقع روایت‌های مردم‌نگارانه که به سمت و سوی تدوین تاریخ اجتماعی میل پیدا کند، مشاهده نمی‌شود. در هر بحران، جامعه برای مواجهه با آن، پرسش‌هایی را شکل می‌دهد و در یافتن پاسخی برای آنها است (فاضلی، ۱۳۹۹: ۵۰-۵۲). از زمان ورود کووید-۱۹ به ایران، ماه‌ها می‌گذرد. این بحران نه تنها افول نکرده است، بلکه در موج‌های متعدد افراد زیادی را به کام مرگ می‌کشانند. بنابراین هر چه می‌گوییم و می‌نویسیم، مربوط به زمان حال است و تا آینده‌ای نامعلوم هم ادامه خواهد داشت. ما اکنون در بطن مسئله‌ای اجتماعی سخن می‌گوییم، نه با فاصله از آن چون زمان بازگشت جامعه به وضعیت عاری از کووید-۱۹ و آثار آن مشخص نیست.

بنابراین لازم است مورخان تاریخ اجتماعی با جدیت در پی ثبت و ضبط رویدادهای اکنون در جامعه باشند. در واقع ضمن آگاهی از مشکلات اجتماعی ناشی از این بیماری و آنچه از دست می‌دهیم، توجه به امکان‌ها و احتمالات تازه‌ای که از رهگذار تجربه این بحران برایمان حاصل می‌شود نیز واجد اهمیت است و نباید از نظر دور بماند.

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی محصول زندگی مدرن است، آن‌گاه که بشر وسیله ضبط صوت را اختراع کرد، تاریخ شفاهی نیز آرام آرام ظاهر شد. تاریخ شفاهی چیزی فراتر از ثبت اطلاعات جدید است چون تمام آنچه را که مشتاقان در احوال گذشتگان به دنبال آن می‌گردند، در تاریخ شفاهی هست. تاریخ شفاهی به یاد ما می‌آورد که عاملان

¹ Frank M Snowden

هر کاری در کشور، کسانی هستند که در شکل‌گیری گذشته و حال نقش ممتازی بازی کرده‌اند. این روش پژوهشی به ما کمک می‌کند تا علاوه بر اینکه بفهمیم چه روی داده، بدانیم روایت‌کنندگان مرتبط با حادثه موردنظر، چه نظری در مورد آن داشته و دارند. کاوشی در جنبه‌های مختلف هر مسئله با بررسی چندین روایت دست‌اول، این فرصت را ایجاد می‌کند که لایه‌های معنایی مختلف یک داستان را آشکار کنیم و این بینش را به دست آوریم که چگونه مردم، گذشته را درک کرده و منزلتی را که به واسطه اعمال خود به دست آورده‌اند، تفسیر می‌کنند.

حیات تاریخ شفاهی در ایران، مقارن با تولد انقلاب اسلامی است. چهل سال است که این فعالیت پژوهشی در سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی ایران یا به صورت خصوصی دنبال می‌شود. در خارج از کشور نیز فعالیت گسترده‌ای برای ثبت و ضبط تاریخ شفاهی معاصر ایران صورت گرفته است. حاصل چنین فعالیت‌هایی، گاه به صورت مجموعه خاطرات چاپ و به جامعه تحقیقاتی ارائه شده است. یکی از ضرورت‌های تاریخ شفاهی در ایران، ایجاد پیوند بین دست‌اندرکاران اجرایی از طرفی و دانشگاه‌ها از طرف دیگر و تولید پشتوانه‌های علمی آن است که تاکنون به قدر کافی مورد توجه قرار نگرفته است. تاریخ شفاهی از مباحثی است که در جهان با اقبال روبه‌رو شده و در حوزه‌های مختلف و با اهداف علمی، آموزشی و تربیتی مورد استفاده است.

از سوی متخصصان تاریخ شفاهی در مورد معنا، مفهوم و ابعاد گسترده آن تعریف‌های بسیاری شده است. مارتا راس¹ معتقد است: «تاریخ شفاهی، یک روش تحقیق کیفی است که بر مبنای مصاحبه با اشخاص استوار است و با هدف درک معانی، تفاسیر، روابط و تجربه‌های ذهنی انجام می‌شود. تاریخ شفاهی محصولی صوتی- تصویری و سند اصلی (دست‌اول) تاریخی و منبع اصلی پژوهش‌های تاریخی است» (ROSS, 1993).

به عقیده لیندا شاپس²: «تاریخ شفاهی اصطلاحی بسیار مبهم است. این اصطلاح به مفاهیمی در تاریخ اشاره دارد؛ از واقع‌نگاری گرفته تا گفت‌وگوهای غیررسمی در مورد دوران گذشته در بین اعضای خانواده، همسایگان و همکاران، از همخوانی داستان‌های بیان‌شده درباره گذشته تا مصاحبه‌های ضبط‌شده با افرادی که داستان مهمی برای گفتن دارند» (Shops, 1993).

میخائیل فریسیج³ تاریخ شفاهی را این‌گونه تعریف می‌کند: «تاریخ شفاهی راهی برای جلب مشارکت افرادی است که در خلق گذشته‌شان مشارکت نداشته‌اند. مصاحبه روشی است که به افراد اجازه می‌دهد مفاهیمی از تجربیات گذشته را در روشی ساختارمند بیان کنند» (Frisch, 1990: 188).

تاریخ شفاهی نوعی روش پژوهش تاریخی برای جمع‌آوری و نگهداری اطلاعات تاریخی از حافظه افراد سهیم در رخداد‌های تاریخی یا شاهدان عینی آنها در هر طبقه اجتماعی است. مصاحبه تاریخ شفاهی در

¹ Martha Ross

² Linda Shops

³ Michael Frisch

جست‌وجوی اطلاعات مستند شفاهی و در پی ثبت هر گونه تجربه انسانی است که به مرور زمان و در پی بروز تغییرات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی در خطر نابودی قرار دارد. تاریخ شفاهی به بازآفرینی تاریخ کمک می‌کند و مورخ را به صحنه رخداد‌های واقعی تاریخ وارد می‌کند و به او این امکان را می‌دهد که با یاری گرفتن از حافظه افراد، تاریخ را بازآفریند (نیک‌نفس، ۱۳۹۲: ۶).

لازم به ذکر است که خروجی‌های فرایند تاریخ شفاهی شامل این موارد است: متن پیاده‌شده مصاحبه برای استفاده پژوهشگران، متن مصاحبه جهت انتشار در مجموعه مصاحبه‌های موضوعی، متن تدوین‌شده برای چاپ و انتشار کاغذی، متن مصاحبه به‌منظور انتشار الکترونیکی، استفاده از مصاحبه در برنامه‌های رادیویی، به‌کارگیری در برنامه‌های تلویزیونی، بهره‌برداری جهت تهیه فیلم مستند، حفظ میراث فرهنگی، برنامه‌های رادیویی، استفاده برای ساخت نماهنگ‌های کوتاه به تناسب برنامه‌های مختلف، استفاده برای برگزاری نمایشگاه‌های موضوعی و مواد آموزشی برای دانش‌آموزان و معلمان.

بنابراین تاریخ شفاهی با رویکردی جامعه‌گرا در پی آن است که با ثبت و ضبط تجربیات عامه مردم در مواجهه با بیماری کووید-۱۹، در تدوین تاریخ اجتماعی آن نقش بسزایی داشته باشد. به این نحو تاریخ اجتماعی ملت‌ها را برای آیندگان مشخص می‌نماید و زمینه‌ای را فراهم می‌کند تا بتوان از تجربیات پیشینیان آموخت و به بررسی جزئیات پرداخت. بهره‌گیری از تاریخ شفاهی به دلیل فرایند اکتشافی آن، حائز اهمیت است.

نقش تاریخ شفاهی در تدوین تاریخ اجتماعی کووید-۱۹

امروزه تاریخ مردم اهمیت بسیاری پیدا کرده است. در دهه‌های پیشین سازوکارها برای دستیابی به تاریخ فرادستان و نخبگان مهیا بود ولی امروزه مردم معمولی تاریخ‌ساز و مؤثر بر رویدادهای تاریخی هستند. مردم در تمام اتفاقات خوب و بد نقش دارند و رخداد‌های حول و حوش هر رویدادی را رقم می‌زنند. می‌توان به تعداد تمام مردم که در هر دوره تاریخی زیسته‌اند، میکروفن داشت و نانوشته‌های تاریخ‌ساز آنان را ثبت و ضبط کرد.

تاریخ شفاهی در دوران رشد و گسترش در قرن بیستم مراحل مختلفی را گذرانده است، البته در بیشتر موارد مراحل قبلی نیز به‌طور موازی با مرحله جدید به‌کار گرفته می‌شود. این مراحل شامل موارد زیر است:

- در قرن بیستم که منجر به اختراع ضبط صوت قابل حمل و دسترسی به شنیده‌ها میسر شد، ارجاع به مستندات قابل آزمایش صورت پذیرفت.
- نیمه دوم قرن بیستم روی بازآفرینی و بازیابی و بازانگاری وقایع متمرکز بود.
- در دو دهه آخر قرن بیستم، سازوکار مرحله تحلیل و تفسیر وقایع در مدار ضبط تاریخ شفاهی‌نگاران قرار گرفت.

• در حال حاضر دقت بر روی «حویلیات یا پیرامونیات» قرار دارد. در واقع مسائل حول و حوش وقایع در مرکز توجه مورخان تاریخ شفاهی جای گرفته است (نورائی، ۱۳۹۹: ۴).

قابلیت‌های تاریخ شفاهی این امکان را فراهم می‌آورد که به بررسی وقایع زمان حال پرداخت، البته نمی‌توان به راحتی پایانی برای هر موضوع در این روش پژوهشی تعیین کرد چون هر لحظه با تولید روایت‌های جدیدی روبه‌رو هستیم که ناگفته‌های جدیدی را پیش روی مورخان قرار می‌دهد. پژوهشگر تاریخ شفاهی بایستی با دقت موضوعات موردنظر در مصاحبه را برگزیند. او نباید به اطلاعات رسمی و آمارها توجه کند بلکه بایستی به وقایع پیرامونی بحران کووید- ۱۹ بپردازد. او باید بداند چه موضوعاتی در آینده راهگشاست و از سوی علوم مختلف به‌خصوص پزشکی مغفول می‌ماند.

اکنون که با بحران کووید- ۱۹ دست به گریبان هستیم، نباید صبر کنیم تا سال‌ها بگذرد و مورخان در مورد تاریخ اجتماعی آن بنویسند بلکه بایستی با بهره‌گیری از تاریخ شفاهی که تاریخ زنده را پیش روی ما می‌گذارد، دست به کار شویم و روایت‌های متکثری را ثبت کنیم. به این شکل دست مورخ- چه در دوران کنونی و چه در آینده- باز است تا از میان این روایت‌ها گزینش کند یا همه آنها را در مجموعه‌ای در کنار هم درج کند تا مشخص گردد کدام روایت‌ها مکمل یکدیگرند و کدام روایت‌ها نقیض‌اند. وقتی تعداد اخبار و روایت‌های مردمی زیاد باشد، وقایع پیرامونی بحران کووید- ۱۹ به روشنی مشخص می‌شود. اگر مصاحبه‌گران به دقت از زوایای مختلف به این بحران نگاه کنند، اطلاعات و منابع مستندتری حاصل می‌گردد.

به‌رحال مسائلی که موردتوجه همگان است، از آمار و تعداد مبتلایان گرفته تا مشکلات کادر درمان، از طریق منابع رسمی منتشر می‌شود یا اسناد مکتوبی از آن موجود است. مسائل حاشیه‌ای معمولاً مغفول می‌مانند و اخبار و مکتوباتی نسبت به آن حاصل نمی‌شود. اینجاست که تاریخ شفاهی همانند عصای معجزه‌گری به میدان می‌آید تا تاریخ مردم را به‌صورت همه‌جانبه در اختیار معاصران و آیندگان قرار دهد؛ تاریخی شفاف و متکی بر روایت‌های همه اقشار جامعه از زندگی در این بحران جهانی.

تاریخ شفاهی‌نگاران پس از ثبت و ضبط روایت‌ها، راست‌آزمایی و صحت‌سنجی اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها را با استناد به منابع مکتوب و سایر روایت‌ها انجام می‌دهند. در مورد بحران کووید- ۱۹ می‌توان محتوای روایت‌ها را با منابع مکتوب سنجید و آنها را در کنار روایت‌های سایرین مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. در ضمن می‌توان دقت مصاحبه‌گران در تهیه سوالات و نقش آنان به‌عنوان شنوندگان فعال و پرسا را در قیاس با یکدیگر بررسی و تحلیل کرد.

بحران کووید- ۱۹ این فرصت را به علاقه‌مندان حوزه تاریخ اجتماعی می‌دهد که عملکرد تاریخ شفاهی و میزان یاری آن به وقایع تاریخ معاصر را بررسی کرده و به‌بوته نقد بگذارند. در دهه‌های گذشته کمتر پیش می‌آمد که به رویدادهای تاریخ اجتماعی از پنجره تاریخ شفاهی نگریسته شود و روایت‌های مستندشده برگرفته از مصاحبه، اساس پژوهش را شکل دهد و آن را قوام بخشد. تاریخ شفاهی به دلیل زنده بودن، هم در زمان حال قابل اتکا و استناد است و هم در آینده کارگشا خواهد بود.

بنابراین اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها بایستی جامعه را برای برخورد با بحران‌های بعدی آماده کند. بسیاری از داده‌ها توسط پزشکان و متخصصان سایر علوم فراهم می‌شود ولی مورخ تاریخ شفاهی بایستی به مسائلی که به آنها توجهی نمی‌شود، بپردازد. اینکه بحران کووید-۱۹ چه اثری بر زندگی مردم گذاشته است؟ چطور با آن مواجه شده‌اند؟ کدام نکات مثبت و منفی از آن درمی‌یابند؟ با کدام نگرانی‌ها دست به گریبان هستند؟ دوران پس از کووید-۱۹ را چطور ارزیابی می‌کنند؟ چطور با تغییرات و دنیای جدید روبه‌رو شده‌اند؟

علاوه‌براین همه می‌دانیم بحران کووید-۱۹ بر روی خیلی از مسائل در ایران از جمله اقتصاد تأثیر گذاشته است. شمار قابل توجهی از صنایع همانند صنعت گردشگری، هواپیمایی و چاپ و نشر به شدت آسیب دیده است. طبعاً پس از ایجاد بحران‌ها، مسائلی همچون احتکار و تورم هم پیش می‌آید. یکی از موضوعاتی که مورخ تاریخ شفاهی باید به آن توجه کند، مواردی از این دست است: بحران اقتصادی چه مدت پس از شیوع کووید-۱۹ آشکار شد؟ چه ارتباطی بین این بحران و تورم اقتصادی وجود دارد؟ آیا می‌توان این بحران اقتصادی را با بحران مشابه آن پس از جنگ جهانی دوم مقایسه کرد؟ آیا داشته‌های تاریخی از احتکار در زمان جنگ ایران و عراق برای طرح پرسش در دوران کووید-۱۹ راهگشا است؟

تجربه‌هایی در زمینه بهره‌مندی از تاریخ شفاهی در ثبت تاریخ اجتماعی کووید-۱۹

حوادث و سوانح طبیعی و بیماری‌های همه‌گیر از دیرباز توجه مورخان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. برای برخی از این بلاها تحقیقاتی صورت گرفته و منتشر شده است اما در بسیاری از موارد، در منابع مکتوب اثری وجود ندارد یا به صورت مختصر در حاشیه بعضی از تاریخ‌نگاری‌ها بدان‌ها پرداخته شده است. از جمله آثار مستقل در حوزه مورد بحث که در قالب پژوهش‌های تاریخ شفاهی منتشر شده است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تاریخ شفاهی سیلاب‌های قرن بیستم در ریودو ژانیرو^۱ با عنوان *شهرهای زیر آب رفته*، تاریخ شفاهی زلزله کالیفرنیا در سال ۲۰۱۴، تاریخ شفاهی فاجعه اتمی چرنوبیل با عنوان *صداهایی از چرنوبیل*^۲ و تاریخ شفاهی شیوع بیماری ام‌اس.

کتابخانه‌ها، آرشیوها، مراکز تاریخی، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در سراسر جهان به ثبت و ضبط تاریخ اجتماعی بیماری کووید-۱۹، در راستای ضبط تجربیات و خاطرات همه اقشار مردم پرداخته‌اند. این مراکز امیدوارند تلاش‌های صورت گرفته یاری‌گر دست‌اندرکاران در زمان کنونی باشد و نیز بتواند تصویر

^۱ UFRJ: Universidade Federal do Rio de Janeiro

^۲ آلکسی‌ویچ، سوتلانا (۱۳۹۵). *صداهایی از چرنوبیل: روایت شفاهی یک فاجعه هسته‌ای*، ترجمه بهروز ابراهیمی و ساناز کلوپانی. تهران: نشر نیماژ.

روشنی را از زندگی با این بحران، برای آیندگان نمایان سازد (کاظمی، ۱۳۹۸). در ذیل به فعالیت‌های تعدادی از این مراکز اشاره می‌شود:

❖ کتابخانه ملی استرالیا^۱ از ابتدای سال جاری میلادی همگام با کتابخانه‌های ایالتی و محلی، پس از شیوع کووید-۱۹ از طریق اعلام فراخوان، گردآوری و به اشتراک‌گذاری تجربیات مردم را به صورت برخط آغاز کرد. مهم‌ترین موضوعی که در طرح مذکور مورد توجه واقع شده است، تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر معیشت و زندگی روزمره مردم است. همچنین بخش تاریخ شفاهی این کتابخانه که تجربه انجام مصاحبه در حوزه تاریخ اجتماعی و فرهنگ عامه را دارد، به روش ضبط مصاحبه از راه دور مبادرت ورزیده است. داده‌های حاصل از تاریخ شفاهی کووید-۱۹ همانند سایر منابع کتابخانه، ساماندهی می‌شود.

❖ کتابخانه ملی انگلستان^۲ علاوه بر اعلام فراخوان به منظور جمع‌آوری خاطرات مردم در مواجهه با کووید-۱۹، به‌عنوان یکی از مؤسسات فعال در زمینه استانداردسازی روند فعالیت‌ها، همراه با انجمن تاریخ شفاهی انگلستان^۳، راهنمای انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی از راه دور^۴ را ترجمه کرد. به دلیل مرجعیت انجمن تاریخ شفاهی انگلستان در جهان، بسیاری از آرشیوها و انجمن‌های تخصصی، آدرس این شیوه‌نامه^۵ را در وبگاه مؤسسات مربوطه جانمایی کرده‌اند. این راهنمای کاربردی مدتی پس از انتشار، در اردیبهشت ۱۳۹۹ توسط نگارنده ترجمه شد و در وبگاه انجمن تاریخ شفاهی ایران و خبرگزاری تسنیم^۶ منتشر گردید.

از جمله مسائل مطرح‌شده در راهنمای انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی از راه دور می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- *فوریت‌های انجام مصاحبه*: اینکه انجام مصاحبه در این دوران تا چه حد ضرورت دارد؟ آیا مصاحبه‌های موجود در آرشیوها می‌توانند جایگزین مصاحبه‌های جدید در موضوعات مشابه باشند؟ کدام موضوعات در اولویت انجام مصاحبه در این دوران قرار دارند؟
- *انواع مصاحبه*: مصاحبه از راه دور با تمرکز بر موضوعات محدودتر امکان‌پذیر است؟ آیا مصاحبه برای ضبط دقیق ابعاد زندگی مصاحبه‌شونده از این روش میسر می‌شود؟
- *شرایط طرفین مصاحبه*: آیا با توجه به شرایط خاص این دوران، بایستی مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌کننده سهولت و فرصت به‌منظور آمادگی برای انجام مصاحبه را در نظر بگیرند؟
- *اهداف مصاحبه*: آیا مصاحبه قابلیت آرشیو شدن دارد؟ آیا صرفاً برای انجام طرح پژوهشی صورت می‌پذیرد؟ نگهداری از فایل‌های صوتی یا تصویری پس از پیاده‌سازی ضرورت دارد؟

¹ <http://www.nla.gov.au/stories>

² <http://www.ohs.org.uk>

³ Oral History Society

⁴ Advice on remote oral history interviewing during the covid-19 pandemic

⁵ Version 5 (4 April 2020)

⁶ <http://www.tasnimnews.com>

- مقیاس زمانی طرح: آیا تمديد اختصاص بودجه طرح امکان‌پذیر است؟ بازه زمانی اجرای طرح قابل تغییر است؟ آیا پیش‌بینی‌های لازم در طرح پیش‌بینی شده است؟
 - تجهیزات فنی: طرفین مصاحبه با کدام یک از گزینه‌های فنی راحت‌تر ارتباط برقرار می‌کنند؟ سهولت در استفاده در کدام روش بهتر است؟ آیا فایل‌های صوتی یا تصویری قابلیت ارتقاء دارند؟
 - توافقنامه‌ها: آیا به امضاء رساندن توافقنامه‌های ضبط و بهره‌برداری از مصاحبه ضرورت دارد؟ از طریق کدام روش‌ها می‌توان توافقنامه‌ها را به تأیید روایان رساند؟
 - کیفیت فایل‌های مصاحبه: فایل‌ها با کدام پسوند قابلیت آرشيوسازی دارند؟ آیا فایل‌های ضبط‌شده قابلیت تبدیل به انواع دیگر فایل‌ها (به‌صورت فشرده) را دارا هستند؟
 - ضبط صوتی و تصویری: آیا هر دو نوع ضبط لازم است یا یکی از این دو کافی به نظر می‌رسد؟ کدام یک از انواع ضبط در اولویت قرار دارد؟ معیارهای انتخاب ضبط چه مواردی را شامل می‌شود؟
 - زمان و هزینه: هزینه‌های اجرای طرح چطور تأمین می‌شود؟ آیا لازم است در هزینه‌ها صرفه‌جویی صورت گیرد؟ همکاری‌های سرمایه‌گذار اصلی طرح برای انجام مصاحبه از راه دور کافی است؟
- ❖ کتابخانه و موزه ملی سنگاپور^۱ به‌صورت مشترک طرح جمع‌آوری خاطرات، عکس‌ها و فایل‌های صوتی و تصویری مرتبط با کووید-۱۹ را در سنگاپور به اجرا درآورده‌اند. آنان معتقدند گردآوری خاطرات همه اقشار جامعه از جمله کادر بهداشت و درمان اعم از پزشکان و پرستاران در کنار روایت‌های بیماران و خانواده‌های آنان موجب به اشتراک‌گذاری جنبه‌های متنوع زندگی در دوران شیوع کووید-۱۹ می‌شود. یکی از موضوعات جالب در این طرح، احساس افراد از ماندن در قرنطینه است؛ چه برای اشخاصی که به کووید-۱۹ مبتلا شده‌اند و چه افرادی که نگران ابتلا به بیماری یا فوت عزیزانشان هستند.
- ❖ مرکز زندگی فرهنگ عامه و رمانت^۲ در آمریکا که سازمانی پژوهشی و آموزشی است و در راستای مردم‌نگاری، قوم‌نگاری و مطالعه تجربیات فرهنگی از طریق مصاحبه فعالیت می‌کند، فراخوان جمع‌آوری خاطرات مردم را منتشر کرده است. همچنین توصیه‌هایی را به‌منظور انجام مصاحبه از راه دور^۳ ارائه کرده است تا علاقه‌مندان بتوانند از راه دور با اقوام و دوستانشان مصاحبه کنند و داده‌های حاصل از آن را برای این مرکز ارسال نمایند.
- ❖ انجمن تاریخ شفاهی استرالیا^۴ طی فراخوانی^۵ درخواست کرد تا علاقه‌مندان این روش پژوهشی مصاحبه‌ها، مقالات، روایت‌ها و داستان‌های مرتبط با تأثیر کووید-۱۹ بر زندگی مردم را برای انتشار

¹ <http://www.nhb.gov.sg>

² <http://www.vermontfolklifecenter.org>

³ Recording Interviews Remotely

⁴ <http://www.oralhistoryaustralia.org>

⁵ Call for submission on the impact of covid-19

در ویژه نامه مجله تاریخ شفاهی^۱ ارسال نمایند. برخی از موضوعات پیشنهادی در فراخوان به این شرح است: ویژگی‌های تاریخ شفاهی کووید-۱۹، مهم‌ترین مسائل مردم در این دوره، نقش مورخان شفاهی در ثبت و ضبط اتفاقات پیرامونی این بیماری همه‌گیر، مشکلات ناشی از تعویق مصاحبه‌های حضوری، چالش‌های انجام مصاحبه از راه دور، تغییر رویکردهای مصاحبه تاریخ شفاهی، روش‌های نوین انجام مصاحبه، آموزش تاریخ شفاهی و آینده مصاحبه‌های رودررو.

❖ مرکز تاریخ شفاهی ویلیام اچ برژ^۲ به‌عنوان یکی از مؤسسات وابسته به دانشگاه کنتاکی^۳ در آمریکا، با اعلام فراخوان و جانمایی راهنماهای لازم در وبگاه مرکز^۴، مردم را به انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با اعضای خانواده تشویق می‌کند. منابع حاصل از مصاحبه در وبگاه به اشتراک گذاشته می‌شود. همچنین انجام مصاحبه از طریق تلفن یا بسترهای ارتباطی نیز جهت انجام مصاحبه از راه دور پیشنهاد می‌شود.

❖ کالج صدساله لوئیزیانا^۵ در آمریکا، یک طرح تاریخ شفاهی آنلاین به‌منظور گردآوری روایت‌ها، داستان‌ها، روزنوشت‌ها، و نحوه برخورد اقشار مختلف جامعه در بحران کووید-۱۹، طراحی کرده است. بریتنی وین‌لی^۶، نویسنده و هنرمند آمریکایی، مدیریت این طرح را عهده‌دار است. وی امیدوار است در سال‌های آتی، تاریخ پویای روزهای بحران کووید-۱۹، از دل این روایت‌ها استخراج شود و در دسترس عامه مردم قرار گیرد.

❖ مرکز تاریخ سن دیه‌گو^۷ در کالیفرنیا اقدام به جمع‌آوری روایت‌های مردم در مورد کووید-۱۹ گرفته است. مردم می‌توانند خاطرات و تجربیاتشان را در وبگاه این مرکز به اشتراک بگذارند. همچنین به دانش‌آموزان توصیه شده است تا در دوران قرنطینه، با اعضای خانواده‌شان مصاحبه کنند. راهنماهای لازم به‌منظور انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی نیز در دسترس علاقه‌مندان است. قرار است به زودی نمایشگاهی از منابع حاصل از طرح تاریخ شفاهی کووید-۱۹ در این مرکز به نمایش گذاشته شود.

❖ جیسون کلی^۸، مدیر مؤسسه هنر و علوم انسانی دانشگاه ایندیانا-پردو^۹ در آمریکا، با همکاری دانشجویان مقطع دکتری این دانشگاه طرح تاریخ شفاهی کووید-۱۹ را آغاز کرده‌اند. این طرح به زودی تجربیات واقعی مردم را از مواجهه با این بیماری همه‌گیر گردآوری می‌کند. بدین طریق مجموعه متنوعی از اطلاعات مردم جمع‌آوری شده و به‌منظور استفاده علاقه‌مندان دسترس‌پذیر می‌گردد. مصاحبه‌ها با اذعان به رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی در این دوران، از راه دور انجام می‌شود. سوالات به‌صورت فایل صوتی برای مصاحبه‌شوندگان ارسال می‌شود و آنان نیز مشاهدات

¹ Oral History Australia Journal

² The William H. Berge Oral History Center.

³ Kentucky University

⁴ https://libguides.eku.edu/srch.php?tag=pandemic&default_lg=1

⁵ <http://www.centenary.edu>

⁶ Britney Winnlee

⁷ <http://www.sandiegouniontribune.com>

⁸ Jason Kelly

⁹ Indiana Art and Humanities Institute (IAHI)

عینی خود را به همین شکل برای مصاحبه‌گران ارسال می‌کنند. این طرح مورد استقبال اقشار مختلف قرار گرفته و سایر دانشگاه‌ها و انجمن‌های حرفه‌ای در آمریکا را علاقه‌مند کرده که اجرای طرح‌هایی را در این زمینه آغاز کنند.

- ❖ کتابخانه عمومی نیویورک^۱ در آغاز شیوع کووید-۱۹ در طرحی با عنوان پروژه خاطرات همه‌گیری^۲ از مردم خواست تا خاطرات خود را از همه‌گیری کووید-۱۹ برای حفظ، نگهداری و تحقیقات آینده برای این کتابخانه ارسال کنند. طرح مذکور، موضوعاتی نظیر این موارد را در بر می‌گیرد: خانواده‌ها، والدین، آموزش و پرورش، مؤسسه‌های فرهنگی، تجارت و کار، زندگی در قرنطینه، هنر و ادبیات، سازمان‌های اجتماعی، رکود اقتصادی، مراقبت‌های بهداشتی و بیمارستان‌ها.
- ❖ کتابخانه دانشگاه ویلیام و مری^۳ (بعد از دانشگاه هاروارد، قدیمی‌ترین دانشگاه آمریکا است) در فراخوانی با عنوان مستندسازی زندگی در طی کووید-۱۹^۴ از مردم ویلیامزبرگ^۵ خواسته است تا خاطرات خود را از این دوران در اختیار آنان قرار دهند. مسئولان این طرح معتقدند که خاطرات مردم از بحران کنونی بسیار مهم است و بخش مهمی از تاریخ آمریکا را شامل می‌شود و ثبت و ضبط آن به تحقیقات در سال‌های آتی کمک خواهد کرد.
- ❖ کتابخانه ملی چین^۶ در آوریل سال جاری، «بانک حافظه جمعی»^۷ را برای گردآوری، حفظ و مستندسازی روایت‌ها و داستان‌های شیوع کووید-۱۹ راه‌اندازی کرده است. هدف از اجرای طرح مذکور پژوهش در مورد تأثیر همه‌گیری بر زندگی، احساسات و روابط اجتماعی مردم بیان شده است. خاطرات، مصاحبه‌ها، تصاویر، صوت، فیلم، منابع چندرسانه‌ای و نامه‌های مربوط به کووید-۱۹، برخی از منابعی هستند که این طرح درصدد یافتن آنهاست.
- ❖ کتابخانه عمومی وسترویل^۸ نیز در فراخوانی از مردم خواسته است تا تجربیات^۹ خود را از همه‌گیری کووید-۱۹ به اشتراک گذارند تا این لحظات تاریخی برای نسل‌های آینده ماندگار شود. آنان اعتقاد دارند که آنچه مردم از گذشته می‌دانند، حاصل مشارکت افراد در ثبت تاریخ خودشان است. با به اشتراک‌گذاری تجربیات این دوران، میراث کووید-۱۹ برای جامعه وسترویل حفظ خواهد شد.
- ❖ یونسکو چندی پیش، با تأکید بر حمایت از میراث مستند در همه‌گیری کووید-۱۹^{۱۰}، بیان کرده بود که میراث مستند، منبع مهمی برای ارائه اطلاعات با کیفیت و دیدگاه تاریخی در مورد چگونگی رسیدگی به موارد اضطراری بهداشت جهانی در گذشته است. یونسکو به‌منظور پشتیبانی از میراث

¹ New York Public Library

² Pandemic Diaries Project

³ The College of William & Mary

⁴ Life During Covid 19

⁵ Williamsburg

⁶ National Library of China

⁷ Collective Memory Bank

⁸ Westerville Public Library

⁹ Westerville Covid-19 Memory Project

¹⁰ UNESCO: Statement: Turning the threat of COVID-19 into an opportunity for greater support to documentary heritage

مستند کشورهای مختلف در دوران کووید- ۱۹ از طریق برنامه حافظه جهانی (MOW) اعلام آمادگی کرده است.

مواردی که درج شد، تنها بخش کوچکی از تلاش آرشیوها، کتابخانه‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز تاریخی در سراسر جهان به منظور حفظ میراث کووید- ۱۹ است. داده‌های عمومی مردم از روزهای این بحران، به طور مرتب ثبت و ضبط می‌شود و به صورت برخط در دسترس قرار می‌گیرد. آنچه در این میان بیش از هر چیزی جلب توجه می‌کند، این میزان توجه به روایت‌های مردم است نه قشری خاص؛ در واقع تاریخ اجتماعی بیماری کووید- ۱۹ و مردم‌نگاری در این بحران (کشورها چگونه از ...، ۱۳۹۹).

پس از گذشت ماه‌ها از این رویداد جهانی، تاکنون هیچ مرکزی در ایران جمع‌آوری روایت‌های مردمی را بر عهده نگرفته است و در این میان سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، پس از مدت‌ها تعلل، در تاریخ ۲۱ مهر ۱۳۹۹ اعلام کرد که قرار است تجربه‌های فرهیختگان از این رویداد مستند شود. با توجه به این نکته که در تاریخ اجتماعی بیماری‌های همه‌گیر، نگاه عامه مردم یا فرودستان به مراتب دارای اهمیت بیشتری نسبت به برخورد فرهیختگان یا فرادستان دارد؛ شایسته بود در ابتدا در زمینه جمع‌آوری خاطرات و تجربیات مردمی در مواجهه با این بحران اقدام می‌شد و در مراحل بعدی، مصاحبه با فرهیختگان مورد توجه قرار می‌گرفت. بدین شکل، اطلاعات گردآوری شده هم در زمان حال و هم در آینده راهگشای پژوهشگران خواهد بود.

نکات قابل توجه در انجام مصاحبه در دوران همه‌گیری کووید- ۱۹

مؤسسه تاریخ شفاهی دانشگاه بایلر^۱ که از پیشگامان مراکز تاریخ شفاهی در جهان است، از سال ۱۹۷۰م. ثبت و ضبط خاطرات شاهدان عینی در تاریخ معاصر آمریکا را با هدف مستندسازی موضوعات متنوعی در حوزه‌های مردم‌نگاری، حقوق، سیاست، مطالعات زنان و ... آغاز کرده است. پس از همه‌گیری کووید- ۱۹ در آمریکا، این مؤسسه با همکاری انجمن تاریخ شفاهی^۲، در تاریخ ۳۰ مارس ۲۰۲۰م. یک سمینار آنلاین با موضوع انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی از راه دور^۳ برگزار کرده است. در سمینار مذکور چالش‌های روش ضبط مصاحبه از راه دور با شرکت متخصصان تاریخ شفاهی به بحث و تبادل نظر گذاشته شد.^۴ در ادامه به مهم‌ترین مباحث مطرح شده در این سمینار و توصیه‌های ضروری به مصاحبه‌گران پرداخته می‌شود:

- در مصاحبه‌هایی که از جلسه نخست به روش از راه دور انجام می‌شود، مصاحبه‌شوندگان را به طور کامل در جریان اهداف مصاحبه تاریخ شفاهی قرار دهید.

¹ Baylor University Institute for Oral History.

² Oral History Association

³ Conducting Remote Oral History Interviews Webinar

⁴ <https://www.oralhistory.org/>

- یک جلسه به‌عنوان پیش‌مصاحبه برگزار کنید تا بتوانید بستری را که قرار است برای انجام مصاحبه به‌کار ببرید، مورد آزمایش قرار دهید.
- در جلسه آزمایشی، مصاحبه‌شونده را برای کار با نرم‌افزارها یا قابلیت‌های آنلاین انجام مصاحبه راهنمایی کنید. در ضمن کیفیت ضبط صدا و تصویر را بررسی کنید و در مورد به حداقل رساندن سروصدای محیط با راوی تبادل نظر نمایید.
- مصاحبه‌شونده را نسبت به حقوق قانونی‌اش آگاه کنید و فرم توافقنامه انجام مصاحبه را از طریق ارسال فرم یا اسکن آن یا به‌کارگیری امضاء الکترونیکی به تأیید وی برسانید.
- لازم است در مورد سایر فرم‌های قانونی همانند نحوه بهره‌برداری از مصاحبه در آینده و اهداء مصاحبه، با راوی صحبت کنید. همچنین در مورد اینکه قرار است مصاحبه به‌صورت آنلاین در دسترس قرار گیرد یا بعدها به صورت کاغذی منتشر شود، از او اجازه بگیرید.
- مدت زمان هر جلسه از مصاحبه را نسبت به مصاحبه‌های رودررو کمتر در نظر بگیرید چون انجام مصاحبه به این روش توان و انرژی بیشتری از طرفین مصاحبه (مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌کننده) می‌گیرد و احتمالاً با وقفه‌های متعددی روبه‌رو خواهد شد.
- به‌منظور آگاهی از استانداردهای لازم برای حفظ کیفیت منابع حاصل از مصاحبه، با آرشیویست‌ها مشورت کنید و ملاک‌های آنان را مدنظر قرار دهید.
- شایسته است فایل‌های صوتی یا تصویری را پس از هر جلسه مصاحبه در اختیار راوی قرار دهید تا مرور کند و در صورت لزوم، مطالب ناگفته را بیان نماید.
- بلافاصله پس از اتمام هر جلسه نسبت به تهیه نسخه‌های پشتیبان از فایل‌های مصاحبه اقدام نمایید.

نمای کلی سوالات طرح تاریخ شفاهی کووید- ۱۹

در یک نمای کلی، می‌توان سوالات مرتبط با این طرح را دسته‌بندی کرد، البته این سوالات پیشنهادی است و موجب می‌شود تا مصاحبه‌گران بتوانند سوالات جزئی‌تر و تکمیلی را متناسب با شخص مصاحبه‌شونده مطرح نمایند. مصاحبه‌گران بایستی به یاد داشته باشند از مردمی که در میانه کارزار کووید- ۱۹ سخن می‌گویند، انتظار نداشته باشند که خیلی به مسائل حاشیه‌ای بپردازند. آنان باید مستقیماً از تجربیاتشان بگویند. سوالات پیشنهادی به شرح ذیل است:

- چه زمانی برای نخستین‌بار اسم این بیماری را شنیدید؟

- چطور از شیوع کووید-۱۹ مطلع شدید؟
- اطلاعات در مورد این بیماری را از کدام منابع پیگیری می‌کنید؟
- روال زندگی شما در این دوره چه تغییری کرده است؟
- کدام یک از برنامه‌های روزانه شما تحت‌تاثیر این بحران قرار گرفته است؟
- برای انجام دورکاری در منزل، با چه مشکلاتی مواجه بودید؟
- آموزش فرزندان دستخوش چه تحولاتی شده است؟
- از تغییراتی که در این دوره در جامعه مشاهده می‌شود: حبت کنید؟
- چطور با تغییرات ناشی از این بحران کنار آمدید؟
- درک شما از تاثیر شیوع ویروس بر جنبه‌های مختلف زندگی، در گذر زمان چه تغییری کرده است؟
- برای کنار آمدن با این ویروس تا ماه‌های بعد، چه برنامه‌ای دارید؟
- کووید-۱۹ چه تاثیر روانی یا عاطفی بر روی شما گذاشته است؟
- چطور در این دوران روابط با دوستان و اقوام را حفظ کرده‌اید؟
- احساسات افرادی را که با آنها ارتباط دارید، چطور ارزیابی می‌کنید؟
- فکر می‌کنید جامعه از این پس دچار چه تحولاتی خواهد شد؟
- مواجهه رسانه‌ها را با کووید-۱۹ چطور ارزیابی می‌کنید؟
- چه نظری نسبت به راهکارهای مقامات در این دوره دارید؟
- اگر مدیریت این بحران بر عهده شما بود، چه روش‌هایی را برای مهار و کنترل آن به کار می‌گرفتید؟
- در مورد پیامدهای مثبت این بحران در کنار مشکلات متعددی که داشته، چه نظری دارید؟
- از دلگرمی‌ها و امیدهای این دوره بگویید؟
- از سخت‌ترین یا به یادماندنی‌ترین لحظات صحبت کنید؟

- تجربیات بحران کووید- ۱۹ به حوادث مشابهی که ممکن است در آینده پیش آید، چه کمکی خواهد کرد؟
- آینده جهان را پس از این بیماری چطور می‌بینید؟
- در صورت تمایل در مورد سایر موضوعات مرتبط با این بیماری همه‌گیر: حبت کنید.

نتیجه‌گیری

تاریخ اجتماعی یکی از گرایش‌های تاریخی است که حوزه وسیعی از جلوه‌های مختلف زندگی و فرهنگ انسان‌ها را بررسی می‌کند و به مطالعه ساختار، فرآیند و برآیند کنش آدمیان می‌پردازد. این بخش از مطالعات تاریخی، برعکس تاریخ سیاسی که در بر گیرنده تاریخ فرادستان و حکومتگران است، به تاریخ فرودستان و نقش اجتماعی آنها توجه کرده است. تاریخ اجتماعی با حوزه‌هایی همچون تاریخ فرهنگی، تاریخ سیاسی، تاریخ اقتصادی و جامعه‌شناسی ارتباط تنگاتنگی دارد.

تدوین و نگارش تاریخ اجتماعی بیماری کووید- ۱۹ که از ماه‌ها قبل جهان را دچار بحران کرده است، حائز اهمیت است. در این میان بهره‌مندی از روش پژوهشی تاریخ شفاهی به‌عنوان تاریخ زنده و پویا می‌تواند یافته‌هایی ملموس و واقعی از زندگی در این دوران را برای آیندگان به یادگار بگذارد. انعکاس تجربیات مردم از مواجهه با این بیماری عالم‌گیر، هم راهنمای دست‌اندرکاران در دوران کنونی خواهد بود، هم چشم‌اندازهای نوینی را پیش روی آیندگان قرار می‌دهد.

لذا به دلیل لزوم رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی در بحران کنونی، و مدت نامعلومی که با آن دست به گریبان هستیم، انجام مصاحبه از راه دور پیشنهاد می‌شود. با رعایت الزامات این روش انجام مصاحبه و توجه به راهنماها و شیوه‌نامه‌های موجود، می‌توان هم منابعی را برای حفظ و نگهداری دائمی در آرشیوها گردآوری کرد و هم به سیر شکل‌گیری تاریخ اجتماعی بحران کووید- ۱۹ در همه ابعاد آن، یاری رساند.

کشورهای مختلف جهان از همان روزهای شیوع این بیماری همه‌گیر، نسبت به اعلام فراخوان و درخواست برای ثبت خاطرات و تجربیات و نیز انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی اقدام کرده‌اند. به‌رغم اینکه ثبت و ضبط تاریخ شفاهی کووید- ۱۹ در راستای ثبت تاریخ اجتماعی این بیماری در دنیا با جدیت دنبال می‌شود، تاکنون در ایران هیچ‌یک از اشخاص حقیقی یا حقوقی اعم از دانشگاه‌ها، کتابخانه‌ها، آرشیوها، مراکز تاریخی و فرهنگی مرکزیت گردآوری و تدوین تاریخ اجتماعی کووید- ۱۹ را از منظر تاریخ شفاهی بر عهده نگرفته‌اند. بنابراین فرصت‌سوزی‌های متعددی در این مدت روی داده است. امید است علاقه‌مندان و سازمان‌هایی که دغدغه پرداختن به تاریخ مردم را دارند، نسبت به این امر اقدام نمایند. مسئولان باید زمینه‌ای را فراهم کنند تا مردم در میانه نبرد با کووید- ۱۹، به‌طور مستقیم از تجربیات، مسائل و نگرانی‌هایشان بگویند تا تاریخ کشورمان در این برهه حساس ثبت شود.

منابع:

- آرون، ریمون (۱۳۷۰). *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام. تهران: انقلاب اسلامی.
- استنفورد، مایکل (۱۳۸۴). *درآمدی بر تاریخ پژوهی*، ترجمه مسعود صادقی. تهران: سمت.
- انفرادی، فتانه (۳ مرداد ۱۳۹۵). *مفاهیم: بیماری واگیر چیست*. بازیابی شده در ۲ آبان ۱۳۹۹، از:

<http://www.hamshahrionline.ir>

- برک، پیتر (۱۳۸۱). *تاریخ و نظریه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا جمشیدی. تهران: دانشگاه تهران.
- *تاریخ اجتماعی* (۱۳۹۵). بازیابی شده در ۱ مهر ۱۳۹۹، از: <http://rch.ac.ir/Group>
- *ده بیماری واگیردار* (۱۳۹۹). بازیابی شده در ۱ آبان ۱۳۹۹، از: <http://www.asrian.com>
- *راهنمای انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی از راه دور* (۱۳۹۹). ترجمه پیمان صالحی. منتشر شده در:

<http://www.tasnimnews.com>

- *راهنمای مدیریت ملاحظات اخلاقی در اپیدمی‌های واگیر* (۲۰۱۶). منتشر شده توسط سازمان بهداشت جهانی. بازیابی شده در ۳ آبان ۱۳۹۹، از: <http://E:/978600150972>
- زندیه، حسن (۱۳۹۰). *تاریخ اجتماعی*. *تاریخ اسلام*، دوره ۱۲، ش ۱-۲ (پیاپی ۴۵-۴۶): ۱۶۱-۱۸۲.
- سلگی، محمد (۱۳۹۹). *پیشگفتار*. در: *کرونا و جامعه ایران: سویه‌های فرهنگی و اجتماعی (مجموعه مقالات)*. به کوشش محمد سلگی، داریوش مطلبی، اسماعیل غلامی‌پور. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۹). *مردم‌نگاریِ کرونایِ ایرانی*. در: *کرونا و جامعه ایران: سویه‌های فرهنگی و اجتماعی (مجموعه مقالات)*. به کوشش محمد سلگی، داریوش مطلبی، اسماعیل غلامی‌پور. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

- کاظمی، محسن (۱۳۹۸). تاریخ شفاهی کرونا. بازیابی شده در ۳ آبان ۱۳۹۹، از:
<http://www.tasnimnews.com>
- کشورها چگونه میراث کرونا را حفظ می کنند (۱۳۹۹). بازیابی شده در ۲۲ مهر ۱۳۹۹، از:
<http://baharnews.ir>
- کوتینر، ایزاک (۱۳۹۹). چگونه بیماری های عالم گیر تاریخ را تغییر می دهند (گفت و گو با فرانک اسنودن)، ترجمه علی کاظمیان. بازیابی شده در ۱ مهر ۱۳۹۹، از: <http://www.ion.ir>
- نورائی، مرتضی (۱۳۹۹). گفت و گو با استاد دکتر مرتضی نورائی، مورخ تاریخ شفاهی و بحران کرونا. بازیابی شده در ۲ مهر ۱۳۹۹، از: <http://t.me/mardomnameh>
- نیک نفس، شفیقه (۱۳۹۲). درآمدی بر تاریخ شفاهی. در: شیوه نامه تاریخ شفاهی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، منتشر شده در: <http://www.nlai.ir>
- Frisch, Michael(1990). **Quality in history programs**. In **A shared Authority: Essay on the craft and Meaning of oral history and public history**. Status university of New York press.
- Ross, Martha (1993). **What is oral history**. Published in:
<http://www.hisrotymatters.gmu.edu>
- Shops, Linda (1993). **What is oral history**. Published in:
<http://www.hisrotymatters.gmu.edu>